

NOIZKOAK DIREN ZUBEROAKO PASTORALEI DAGOZKIEN LEHEN DOKUMENTUAK

Tolosa, 1998-XI-13

*B. Oihartzabal,
Iker sailburua*

Barkatuko didate Euskaltzaindiko Literatura batzordeko adiskideek Tolosako ene mintzaldia utzirik, egun hartan hitzaldiaren hondar partean agertu zen beste gai bat jorratzen badut idazlantto honetan: mintzaldiaren sujeta pastoraletako bertsugintza eta mintzaira zen; haren amaieran, kalapita zenbaiten artean, atera zena, berriz, teatro horri dagozkion lehen lekukotasunak noizkoak ote diren. Ez baitute bi gaiek loturarik beren artean, ez zuzenekorik bederen, eta ez baitzen lehen aldia pastorei buruzko ene ihardukiak noizkotasunaren auzia gisa horretan solasbidean ekartzen zidala, pentsatu izan dut menturaz egokia izan zitekeela behin eta berriz azken urteetan plazara jalgitzen ikusi dudan puntu honetaz errateko nituenak, Tolosan mintzaldiaren bukaeran eztabaida bixi-bixi batean azaltzera entseatu nintzenak, manera ordenatuago eta argiago batean ezar nitzan. Deus guti ekarriko dut hemen berri denik eta bestetan jadanik aipatu ez dudarik, bai, ordea, bildurik agertuko, barreiatuak ziren zenbait informazio, gai honi doazkionak.

Gaia, azpimarra dezadan, ez da, beraz, zuzen-zuzenean noizkoa den Zuberoako herri-teatro trajikoa, baina noizkoak diren teatro horren lekukotasuna dakarten lehen dokumentuak. Erran gabe doa, bi galderak elkarri lotuak direla, baina hain zuzen lehenbizikoari ihardesteko guztiz premiazkoa da lehenik bigarrenari erantzun zehatza ematea, zentzuak eta zuhurtziak manatzen baitute hastapenen finkatzerakoan, dokumentuetan oinarritzeko, eta haietarik ezin bestean urrundu behar delarik ere, izariz eta kontu handiz egiteko.

Auziak, bestalde, azken urteetan *cas d'école* itxura bat hartu du puntu batzuetan: dokumentuetan baitira batzuk, gisa batean edo bestean interpreta daitezkeenak, eta haien kritikan ere finkatzen da parte batean oraingo eztabaida. Goazen ikus.

Zein izan daitezke pastoralen historiaren kasuan frogabide gisa baliatzen ahal zaizkigun dokumentuak? Horixe da gure buruari egin behar diogun lehen galdera. Ezen gure gaian aipatuak izan direnak ez dira oro indar edo balio berekoak: badira segurak eta guztiz fidagarriak direnak, baina beste zenbait, guti

edo gehiago, eztabaidagarri dira. Beharrezkoa da, hortaz, baliatu dokumentuetan eta ekarri argumentuetan sailkapen bat egin dezagun, oro nahas-mahas, maila berekoak balira bezala, agerrarazi gabe.

Bi frogabide mota bereiziko ditut hemengo azterketan: dokumentu zuzenak, alde batetik; zeiharkako argumentuak, beste aldetik. Lehenbizikoak dira pastoralen tradizioa halako garaian bazela modu segurean segurtatzen dutenak, dokumentu horiek izan behar bailukete gero indar eta, beraz, garrantzi handiena gure auzian. Bigarren partean aipatuko ditugu sail horretakoak. Zeiharkako argumentuek, berriz, ez dute teatroaren noizkotasunari buruzko lekukotasun zuzenik ematen, baina pastoralen tradizioari erreferentzia egiten dioten kanpoko seinaleetan oinarri daitezke, edo berdin, kontrara, haien zahartasunaz zeiharka zerbait adieraz dezaketen barneko elementuetan; komeni da, beraz, ikustea haietan badenetz kontuan hartzea merezi duenik.

ZEIHARKAKO ARGUMENTUAK

Pastoralen tradizioa noizkoa izan zitekeen finkatu nahi ukan dutelarik autoreek, bereziki joan den mendeko ikertzaileek, ez dituzte dokumentu zuzenak baliatu, baizik ere hemen zeiharkako argumentuak deitzen ditugunak. Horiek ere gutienetik bi motatakoak direla erran daiteke: alde batetik, pastorelei berei dagozkienak, hala nola teatro generoa bera, pastoraletako elementu historikoki datatuak, eta testuetako mintzaira; beste aldetik, pastoralen kanpoko oihartzun-tzat jo izan direnak.

Antzerki generoa

Autore batek baino gehiagok azpimarratu du pastorelek antzerki genero gisa zuten itxura arkaikoa, eta ezaugarri horren bidez nahi izan dute finkatu zenbaitek teatro horren sorburua Zuberoan. Ez dute, haatik, denek berdin egin.

Lehenik kausitzen ditugu pastoralak teatro greko zaharrarekin konparatu dutenak. Egia erran, ez da beti argi konparaketa horren gibelean hari historiko bat ere ikusi nahi izan ote den. Chahok hala egin zuen dudarik batere gabe: hogeit urte lehenago adierazi baitzuen pastoraletako erreperatorioa hamargarren mendekoa izan zitekeela, urrunago doa 1856an argitaratu zen *Biarritz entre les Pyrénées et l'Océan* liburuan (1) aditzera emanez Erromako greziar eta latin

(1) *Mais il est certain que l'art dramatique, dans la jolie province de Soule, date de beaucoup plus loin. Pour s'en convaincre, il n'y a qu'à faire attention au prologue des pièces souletines. Composé en quatrains de six, sept ou huit syllabes, dont quatre au moins, mais surtout les deux dernières, sont rendues brèves par le récitant, dans une langue qui n'a aucune espèce de prosodie ni de règles de quantité, il est déclamé sur le ton et dans le même goût que la mélodie grecque. Ce prologue fait supposer que la représentation des pièces grecques et latines à Rome,*

teatro klasikoetan aurkitu zutela zuberotarrek beren antzezmoduaren eredia. Websterrek (1899) ere bi teatro motak, Greziako teatro zaharra eta Zuberoko pastoralak, sistematikoki konparatu zituen eta ondorio gisa atera, joan den mendeko Europako teatro mota guztien artean ohiko euskal pastoralek zutela antz gehienik Greziako teatro zaharrarekin (2).

Halere, Websterrek ez baitzuen dudarik Zuberoko teatroa zerbait gisaz Europako Erdi-Aroko teatro zaharraren segida zela, ez zuen inolako lotura historikorik eman nahi izan Greziako eta Zuberoko teatroen artean. M. Lekuonak, aldiz, ideia bera harturik eta Erdi-Aroko misterioekilako harremanak baieztaturik ere, pentsatzen zuen pastoralek Greziako teatroarekin lokarri historiko zerbait izan zezaketela. *Literatura oral vasca* bere obran, pastoraletako jokoen bidez esplikatu nahi izan zituen Greziako teatroaren funtsezko ezaugarri batzuk, hala nola *strophe* eta *antistrophe* deiturak berak ere (3).

Erran behar ote dugu arras ahulak direla gisa horretako konparantzak datazio historikoen egiteko? Guztiz zilegi da, eta arrazoizkoa, garai eta toki desberdinetako ikuskizunen artean konparazioen egitea eta antzekotasunen agerian ematea; ez, halere, besterik gabe haietarik dokumentu zuzenetan oinarrituak ez diren erlazio historikoen baieztatzeko.

Pastoraletako barne elementu historikoki markatuak

Teatroaren generoak sortu bigarren hipotesiak, pastoralak Erdi-Aroko teatroari lotzen dituenak, aurrekoak baino egiantz gehiago du, noski. Funtsean inork ez du zalantzan jartzen aspaldi honetan, zerbait lotura badela bien artean eta, beraz, pastoralak teatro haren ondokoak, edo ondokoaren ondokoak, direla. Autore guztiek onartu dute puntu hori eta Hérellek eman ditu horretaz frogaz ezin ukatuzkoak.

Horiek horrela, dokumenturik ez dugu Erdi-Aroan Zuberoan horrelako antzerkiak izan zirela erraten digunik, eta Erdi-Aroko teatroaren amatasuna ukatu gabe, ikustekoa da, zer gisaz teatro hura, edo hartarik sortu antzerki tradizioa, hasi zen Zuberoan. Alabaina, baldin, geroxeago ikusiko dugunaz, lehenbizikoa

donna aux Vasco-souletins la première idée de leur tragédie, nous ne dirons pas bourgeoise, mais paysanne (Chaho, Biarritz entre les Pyrénées et l'Océan, 2, 127).

(2) *De toutes les représentations dramatiques qu'on peut voir aujourd'hui, je crois qu'une pastorale basque, comme elle se joue dans les villages éloignés et par les villageois, ressemble plus à ce qu'était le théâtre primitif grec.* (Webster, *Les pastorales basques*, ikus *La tradition au Pays Basque*, 247).

(3) *Desde luego, históricamente, es cosa sabida que el género "Pastoral Suletina" entronca con el género "Misterios" de la Edad Media europea. Pero es que nosotros hallamos en el modo de su representación en escena, unos detalles cuyo punto de arranque es mucho mas antiguo. Para nosotros la Pastoral tiene detalles que, para hallarlos en otra parte, que sepamos, hay que remontarse al Teatro clásico de los Griegos y Romanos* (M. Lekuona, *Literatura oral vasca*, 111).

lekukotasun segurak hemezortzigarren mendekoak badiira, urrun da Erdi-Aroa garai horretarik, eta ez gaitezke besterik gabe teatro egituren funtsezko antzekotasunean fida, Zuberoako tradizioaren hastapenen Erdi-Aroan finkatzeko, Michelek (1857) pastoraletako gaiak ere aipatuz egin zuen bezala (4).

Horregatik entseiatu dira ikertzaileak zerbait seinale aurkitzera pastoraletan, aurreragoko mendeetako lekukotasuna zekarrenik (5). Alderdi horretarik autoreek gehienik aipatu duten elementu historikoa, pastoraletan gaiztoei ematen zaien *türk* deitura eta itxura izan da. Vinsonek, Hérellek, bai eta Lafittek ere aipatu dute puntu hau, nahiz ez dituzten ondotik datazio berak atera (Oiharzabal 1984). Ideia da elementu berezi eta garai markatzailea dela türken joko hori Europako antzerki tradizioetan, menturaz Espainiaren konkistara itzularazten duena (13-15. mendeak, Vinsonentzat) (6), edo bederen turkoen beldurra European oraino nabari zen garai batera (16. mendea, Hérellerentzat) (7). Gainera, Frantziako eta Italiako literatura dramatikoan turkoen itxura guztiz aldatu baitzen hamaseigarren mendearen hondarrean, turkeriak antzerki elementu irri egingarriak izanik handik aitzina, aitzinagokoa izan behar litzateke Zuberoako tradizioa (Hérelle eta Lafitte) (8).

Aitor dezagun biziki argumentu orokorra dela türken antzezjokoari dago-kion hau, dokumentazioaren aldetik euskarririk gabe gelditzen den neurrian,

(4) F. Michelek, halere, bere hipotesia zerbait ezitzen zuen: *A quelle époque peuvent remonter ces sortes de représentations? C'est ce qu'il semble impossible de déterminer. Les sujets que l'on y traite, presque tous tirés de la vie des saints, de la Bible et des chansons de geste, la fixeraient au XIIIe et XIVe siècle, temps où la représentation des mystères et la lecture des romans de chevalerie furent le plus en vogue. Cependant les nombreuses pastorales sur la lutte des chrétiens contre les musulmans, celle qui roule sur la mort de Roland, et d'autres circonstances, feraient supposer que ces pièces sont moins des imitations des mystères qu'une création indigène* (F. Michel, 1857: 52).

(5) Hemen aipatuko ez ditugun argumentuen artean bat seinalatzen dut ohar honetan: pastoral deitura bera, Léonen (1909) arabera horrek Nafarroako Margaritaren antzerkien eragina seinala baitezake. Hitz horren erran-nahi desberdinez, ik. Hérelle (1926: 81) eta Oyharzabal (1981/1991: 08 eta 396).

(6) Honela dio Vinsonek: *Ce qui frappe le lecteur dans les pastorales, c'est la préoccupation constante de faire tourner la pièce à l'honneur de la religion chrétienne, à la honte des Sarrazins et du Mahométisme. La date de ces compositions est ainsi facile à déterminer: elles remontent évidemment aux dernières phrases de ce que les Espagnols appellent la guerre de reconquête, du XIIIe au XVe siècle environ* (Vinson, 1883: XVIII-XIX).

(7) *Il est évident que les Turcs des pastorales sont ceux de la première période* [Lepanteko bataila baino lehenagokoa], les guerriers barbares et envahisseurs, les mécréants qui mettent en péril la civilisation occidentale et la foi chrétienne; et les oeuvres dramatiques qui les présentent sous cet aspect doivent avoir été conçues au temps où leurs formidables succès militaires et leur marche triomphale vers l'Occident épouvantaient l'Europe, c'est-à-dire entre 1453 et 1571 (Hérelle, 1926: 109).

(8) Lafitteren arrazoinamendua Hérellerenari darraio: *Lepante-ko garaitzatik landa, Frantziako eta Italiako literaturetan Turkoen alderako izialdura ez zen bakarrik ezti, baina arras iisabasi. Turko gaizokak irringarri bilakatu ziren, eta komedietan "turkeriak" 1578a baino lehen agertu ziren, orduko Jean de Léry idazlea lekuko (Lafitte, ikus Casenave, Santa Grazi pasterala, aitzin-solasa, 10. o).*

franko ahula. Literatura herrikoiairen munduan, bereziki nobeletan aurkitzen den hartan, turkoen itxura ez da Frantziako teatro klasikoan bezala agertzen, eta Inperio Turkiarraren beldurrik ez izanik ere gehiago azken mendeetan Mendebaldeko Europan, hemeretzigarren mendea arte iraunen du turkoen itxura basa beldurgarriak literatura herrikoian (Oyharçabal 1981/1991: 09). Eta, dakigun bezala, honetarik hartzen zituzten beti beren gaiak tradizio zaharreko pastoral ontzaileek.

Mintzairako arkaismoak

Beste elementu bat aipatua izan dena, berrikiago hau, pastoralen zahartasunaren erakusteko: mintzaira. Léonen (1909) eta Saroihandiren (1927) ondotik, Peillenek (1981) du bereziki eta zehazkienik argumentu hori jorratu. Oroz gainetik aipatzen diren zubererazko forma zaharkituak pertsona izenorde indartuak dira (*ore*, *nure* bezalakoak), eta adizkera trinkoak.

Balio ote dute morfema horiek kopien iturriak hamasei edo hamazazpigarren mendeetan segurki kokatzeko? Peillenek dio, adibidez, Tartasek 1666an (*Onsa hilceco bidia* argitaratu zen urtea) ez zuela *neure*, *heure*, *nore*, *nure*, *ore* bezalakorik erabiltzen, eta beraz: ***ore***, ***nure*** 17. mendean galdu badira ez da dudarik ***heure***, ***neure*** lehenagotik, hamaseigarren mendean (Peillen 1981: 840). Beraz, ikusmolde horren arabera, pastoral testu batean gisa horretako izenordeak aurkituz gero, iturriak araberako garaietan kokatu behar lirateke: hamaseigarren mendean (*neure* edo *heure*) edo hamazazpigarrenean (*nure*, *ore*).

Azterka dezagun puntu hau (9), eta bereziki *ore* eta *nure* formak (10).

(9) Egia erran, ez du iduri pertsona izenorde indartuen erabilera markatzaile historiko egokia dela kasu honetan garai horietako. Rebuschik (1995) erakutsi bezala, Iparraldeko ekialdeko euskalkien ezaugarria da ez dutela izan eredu bateraturik pertsona izenorde genitibo soilen eta indartuen arteko bereizkuntzan 16-17 mendeetan. Leizarragaren euskararen neutralizatuia da izenordeen arteko oposaketa pluraleko formetan (*zure* barne). Etxepareren euskararen sistema are markatuago zen: i) forma indartu erreflexiborik ez zen erabiltzen izenordea sintagma subjektuaren osagaia zenean; ii) lehen pertsona singularraren kasuan, sistema ahuldua zen, eta *ene* ere ager zitekeen kontestu erreflexiboetan (*Nik eniak dakuskit* [236: 34]), *neure*-ren orde. Zubereraz ere ez bide zen jokabide bakarra garai haietan.

(10) Erran behar da, zubererazko literatura tradizioan autore bihi batek ez duela *neure* forma erabili, Iparraldeko bere gisako orotariko euskara moldatu nahi izan zuen Tartasek baizik (eta Oihenartek ere, are orotarikoago egin nahi izan baitzuen honek bere euskara). Peillen-en baieztapena zuzentzekoa da, beraz: *Onsa hilceco bidia* liburuan, irakurtzaileari egiten zaion abisuan, lehenbiziko perpausuan berean, hiru aldiz segidan agertzen da *neure* forma: ***neure adesquidia***, ***igarén udan egun batez nangoela çuhainçe batén itçalbían neuré orenen errayten ninçala***, ***loac harturic, eguindut neure loan ametz handibat eta misteriosbat*** (Tartas, 1666: 28). Eta hamarka konta daitezke obran zehar *neure* formak. Pastoraletan Saroihandik (1927) seinalatzen du bi esku-izkributan *neure doloria* sintagma aurkitu duela.

Hamazazpigarren mendearen bigarren partean, Tartasek (1666 eta 1672) (11) eta Belapeyrek (1696) (12) erabili dute *ore*. Egia da, handik mende erdira-edo, Maisterren Imitazioaren itzulpenean (1757), ez dela forma horien hatzik aurkitzen, baina horrek erran nahi ote du zubereraz ez zela gehiago batere horrelakorik? Nekez (13). Alabaina *ore* bezalako formak atxematen dira, hemeretzigarren mendeko zenbait kantu eta testutan. Agertzen da, adibidez, *Ūrzo lūma gris gaixoa* kantuan, itxura guztien arabera mende horren hastapeneko delarik hau (ikus Lakarra, Biguri, Urgell, *Euskal baladak*, 2, 129-34). Astros Baionako apezpikuaren kateximaren zubererazko aldaeran (1872an argitaratua) ere aurkitzen da *ore* izenordea Elizako manamenduetan: **Ore Krea-zalia errezebi ezak, berantena Baskoz ümilki** (7. o.) (14). Halaber *nure* agertzen da *Ūskara librü berria*-n (1837), *ene* formaren ondoan: *Eta Jesús-Kristeki batian nure büriaz egiten deiziüt Sakrifizio oso bat* (44. o.).

Gauzak horrela izanik, gaitz da, ene ustez, erratea forma horiek, batere dudarik gabe ahulduz joan direnak zubereraren mende horietan, osoki hilak zirela orotan edo ororentzat joan den mendean (lehen partean bederen), edo aitzineko mendean. *Charlemagne*-ren pastoralaren Saffores errejentaren esku-izkribuan aurkitzen diren *nure*, *ore* eta gisa horretako forma indartuak oraindik mintzairaren parte bide ziren zuberotar batzuentzat, erregistro horietan bederen, duela bi mendeko garai haietan.

Orobat pastoraletan aski aise kausitzen diren adizki trinkoentzat. Horrelako adizkeren aurkitzea hemezortzigarren eta hemeretzigarren zubererazko testuetan ez da hain harrigarria eta ausartzia handia da oinarri horretan finkatuz besterik gabe baieztatzeko testu horiek hamaseigarren edo hamazazpigarren mendean itzali ziren formen hatzak atxiki dituztela. Hemezortzigarren mendearen atarian Belapeyre batek erabiltzen zituen *egon* edo *ebili* aditzen era trinkoak (Agirre 1996: 726, 830), eta joan den mendean oraino izkiriozko tradizioaren berri guti zekikeen Etxahun batek sartzen zituen bere kantuetan (*nindiagozün, diagozü, daudianak, zabiltzanak, nabilazü, etab...*). Nolaz gisa horretako adizkeretan berma, testu baten iturri zuzenaren datazioa bizpahiru ehun urte lehenago jartzeko?

Ongi pentsatu-eta, egiazki arkaikotzat jo genitzakeen formak ez ditugu aurkitzen pastoraletan (15). Eman dezagun, modu segurean arkaismotzat har di-

(11) Adibide bat: *Eman ezak ore diharia ore anaie gatik* (Tartas, *Arima penitentaren occupatione devotac*, Altunaren argitalpeneko 113. o.).

(12) Belapeyrek ez du forma indarturik 1. pertsonarentzat: ez *neure*, ez *nure*. *Ore* forma bi aldiz agertzen da haren idatzietan, bi aldietan erreflexiboa izanik. Agirrek (1996: 906) seinalatzen du, haatik, testuinguru berean *hire* ere erabiltzen zuela Belapeyrek.

(13) Dena den, *nure* eta *ore* formak bereizteko bide dira hemen, lehenbizikoa lehenago desagertu bide baitzen. *Charlemagne*-ren pastoralcan, *nure* 4 aldiz agertzen da, eta *ene* 163 bider (2,5 %), baina *hire* izenordeak 57 agerraldi dituelarik, *ore* 25 aldiz kausitzen da (44 %).

(14) Elizako sei manamenduak bi tokitan zerrendatuak liburu horretan; ohargarria da, batean *ore* erabilia dela, eta bestean *hire*, jaunartzeari dagokion manuan.

(15) Hiztegia ere arkaismo garbirik ez da aurkitu oraino (erran nahi dugu, segurtamen zer-

tzakegun forma aoristoak (*jín zedin, egin zezan, ...*), edo *albait*- bezalako aditz aurrizki arkaikoak, Leizarragak oraino erabiltzen zituenak, baina hamazazpigarren mendearen hondarreko osoki itzaliak bide zirenak, ez dira agertzen orain arte ikertu diren pastoraletako eskuizkribuetan. Hori ez da kontrako froga, noski, zeren pentsa baitaiteke, kopia zaharrez baliatu behar izan balituzte, kopistek horrelako formak kanbia zitzaizketela, baina erakustera ematen du mintzairaren zahartasunaren argumentua kasu honetan indar gutikoa dela pastoralen sorrera denboran urrun, hamaseigarren mendean, adibidez, emateko, frogabide segurak, hain zuzen, ez baitira aurkitzen testuetan.

Kanpoko oihartzunak (16): 1595eko gutuna

Azkenik hitz bat erran dezagun pastoralen oihartzun gisa ekarria izan den kanpoko dokumentu batez, han eta hemen hark ere aipamen izan baitu. Floristan Imizcozek (1993) duela zenbait urte argitaratu espioi gutunetako bat da, hamaseigarren mendearen hondarrekoa, Charles de Lussek (17), Nafarroa Garaian erregeorde kargutan zegoen Calderón jaunari 1595ean igorria (gutuna alabari idatzarazi zion Charleseki). Honela dio gutun horretan egileak: *halaber supplicazen nicaucu auctore pareba nahi derautacun chercatu neure duhuruian* (Floristan, 1993: 204). Lerro hauetan agertzen den *auctore* hitza *actore* itzuli zuen Otsagin zegoen Palacio izeneko artekari batek garai hartan berean (honi darraio Satrustegi, moldatu duen gutun horietako glosarioan (1993: 467)). Floristanek iruzkin hau egiten du gero argitalpenaren aurkezpenean:

En fin, como detalle significativo de la conexión existente entre ambas vertientes pirenaicas cabe destacar la petición que se hace de dos actores, sin duda para las representaciones teatrales populares, género literario de gran arraigo en el Soule de la época y posterior (Floristan 1993: 182).

Komeni da, ene ustez, gogoan har dezagun, arras gauza harrigarria dela euskal kulturaren historiaz irakurketa horrek adierazten duena. Alabaina zer

baitekin hamaseigarren edo hamazazpigarren menderaino itzularaz gaitzakeenik, Saroihandik nahi lukeen bezala (1927: 21)). *Eroan* > *eraman* forma aldaketa izan zitekeen markatzaile historiko egokia. Badirudi, alabaina, aditz horren formaren aldaketa hemezortzigarren mendean egin dela zubereraz; ik. OEH. Belapeyren idazkietan ere *eroan* da oraino forma nagusia, nahiz behin beren *eraman* forma ere agertzen den haren idazkietan (ik. Agirre 1996: 739). Dena den, ez du iduri behin edo beste zenbait pastoral testutan aurkiturik ere, *eroan* formak markatzen duen zahartasunak lagun gintzaiken testu horien hemezortzigarren mendean segurki kokatzeko. Etxahunek *eruitia* dakar Hegilüzeko jaun anderen kantorean (1848); ik. Haritschelharren argitalpena (1970: 624).

(16) J. Casenavek (1983) sail horretako beste argumentu bat erabili du duela zenbait urte. Dioenaz, Zuberoako bi elizatan ikus daitezke bi itxura, haren begietan, pastoralen itxurak diratekeenak. Adierazgarriena, Santa Graziko elizan (10. mendea) da eta harburu batean zizelkatua da. Beldur naiz, haatik, herri-hatsa aurkitu nahiz dabilen poetari zor zaiola bereziki irakurketa hori, eta ez baitezpada dokumentu azterkatzaile begi-ilun, gogo-hitsari.

(17) Uzten dut izenaren forma (*Lusse*) eskuizkribuan ageri den bezala. Forma estandarra, *Luxe* da; euskaraz: *Lukuze*.

erran nahi luke horrek? Erran nahi luke, teatro bat izan zela garai hartan Zuberoan edo inguruetan, diruaren truk aritzen ziren aktoreak (*auctore pare* delakoan dirutan ordaintzekoa zela argiki baitio gutunak) baliatzen zituen, eta, gerla giroak oraino zirauen mende hondar hartan bazebiltzala aktore horiek Nafarroako erresumako bi alderdietan batetik bestera beren lanetan. Kontua are harrigarriago gertatzen da teatro hori Zuberoako pastoralen tradizioarekin bateratzen bada, Floristanek egiten duen bezala, zeren hain zuzen pastoralen ezaugarrietako bat baita ez dela haietan ofizioko aktorerik, eta aktoreak ez dira ordainduak. Arras datu berria eta ustegabekoa litzateke, beraz, jakitea hamaseigarren mendearen bukaeran zuberotarrek —jaun handi zenbaitek ordainduz— Nafarroa Garaitik ekarrarazten zituztela pastoraletako aktoreak.

Beraz, merezi du hurbiletik eta begi kritiko batekin beha diezaiogun delako gutuneko testuari.

Agertzen den hitza *auctore* da, eta gutunean erabilia den ortografiaren arabera bi modutan irakur daiteke: edo *auktore*, edo *auztore*. Izan ere, *c* letrak bi balio bereziki izan ditzake ortografia horretan (araberako afrikatua bazter utzirik), eta egungo ortografian *k* eta *z* letrak adierazten dutena seinala dezake: *escribatuc geroc, principalci, irabaci, adiscide batec, nicac*, etab.

Argi da, ene ustez, zein den bi irakurketen horien artean zailtasun gutiena ekartzen duena hala forman nola zentzuan. Forman, *aktore* irakurtzeak eskatzen du hitzean huts bat bederen zuzentzea letra bat kenduz (*auctore* → *actore*) (18), eskribatzaileak *adiectio* errakuntza bat egin izan balu bezala; aldiz, *auztore* irakurtzeak ez du aldaketarik eta zuzenketa eskatzen, zeren forma hori (-au- diptongoa duena) ongi dokumentatua baita Zuberoan Oihenarten errefracuetan (19). Zentzuan ere *auztore* irakurtzeak (*aztore*, hots) ez ditu ekartzen *aktore* irakurtzeak sortzen dituen arazoak, gorago aipatu ditugunak, zorigaitzez errazago baita pentsatzea mugaren bi aldeetako handi-mandien arteko gisa horretako harremanak usuago zirela ihize tratuetan, teatro gauzetan baino.

Beraz, hitz batean erranik, ez digu deus ere ekartzen Charles de Lusse-ren gutunak Zuberoako pastoralen historiaren egiteko baliagarri denik.

Lehen parte honetako bukaerara heltzean, ikus dezakegu zeharkako frogabideek oinarri guti eskaintzen dutela Zuberoako pastoralen sorrera zehazki finkatzeko. Franko garai desberdinak aipatu dira, baina ez da argumenturik aur-

(18) Egia da frantsesean eta, iduriz, Erdi-Aroko latinean ere, izan dela denbora batez nahaste bat *aucteur* (<lat. *auctor*) eta *acteur* (<lat. *actor*) formen artean. Baina beste aldera gertatu da nahasketa, diptongorik gabeko forma (*acteur*), "autore" ("egile", hots) errateko baliatu baita zenbait mendez: "liburu baten autore" hamahirugarren mendetik hamaseigarrena arte, eta "edozein gauzaren autore" hamabosgarren mendetik hamazazpigarrena arte (Bloch & Wartburg 1968). *Ac-teur* hitzaren erran nahi berria frantsesez (pastoralen tradizioan *aktiur* hitzari dagokiona) hamazazpigarren mendearen bigarren partean agertu zen.

(19) Errefrauek honela diote: *Belatz duana ez utz hagati, auztore jingei denagati* (85) eta *Neke da beleaz austore* (sic) *egirea* (652). Ikus hitz horren forma desberdinez OEhko sarrera.

kitu, ez sendorik bederen, teatro horren sortzea Zuberoan hemezortzigarren mendea baino anitzez aurrerago kokatzeko.

DOKUMENTU ZUZENAK

Ikus dezagun orain nolakoak ditugun dokumentu zuzenak deitu ditugunak. Pastoralak direnaz bezainbatean, dokumentu zuzenetan aipatu beharrekoak dira, ene irudiko, debeku ageriak, herritarren eta ikusliarren lekukotasunak, eta eskuizkribuak.

Debekuak

Pastoralak ekitaldi publikoak izanik, herritar anitz biltzen zituztenak, era-kunde publikoek edo elizako kargudunek ez bide zituzten beti begi onez ikus-ten, edo bederen begia izan nahi zuketena haien gainean. Ezaguna da elizagi-zonek kontrako jarrera agertu izan dutela, hemeretzigarren mendearen bigarren partean behintzat eta gero hogeigarren mendearen lehen partean ere, orduan nabari baitira bereziki jarrera horren ondorioak (20). Herriko erakundeek la-guntza ematen zieten batzuetan elizagizonei pastoralen debekatzeko, hala nola gertatu baitzen 1859an Barkoxen Etxahunen kantoreetan ageri den bezala (Ha-ritschelhar 1970: 486).

Lehenbiziko debeku aipatua (21) 1796koa da. D'Etchardy, Zünharretako kantonamenduko zuzendaritzako komisarioak galdegina zuen, eta ez baitzen errespetatua izan debeku hura, kantonamenduko agintariek agiri bat egin zuten ondotik Alozeko agintarien ahulezia salatuz, eta pastoraletan parte hartu zuten guztiak, errejenta bereziki, *zentsuratuz*. 1796/04/3ko agiria da, haren arabera Alozeko pastoralaren errejentak (*auteur et souffleur de la tragédie* gisa ekarria da agirian) Elissalt baitzuen izena. Pastoral *Charlemagne* edo *Roland* zatekeen (Oyharçabal 1981/1991: 25).

Ikus dezakegunaz, hemezortzigarren mendearen hondar partekoa da do-kumentu hau, eta ez gaitu laguntzen esku-izkribuen araberrako datazioa baino urrunago joatera.

(20) Apezpikuek zabaldu debekurik ez da ezagutzen, ez hemeretzigarren mendean, ez le-henago. Joan den mendearen lehen partean Chahok ez du elizaren jarrera gogor hori aipatzen (ez eta lehenago Egiategik ere). Buchonen (1839) lekukotasunaren arabera 1839an Santa Grazin egin zen pastoraletan (*Trois Martyrs*), Aita Sainduaren jantziak herriko erretoreak utzi zizkion antzez-lagunari. Segurenaz ere hemeretzigarren bigarren partean gogortu zen elizagizonei jarrera, zen-baitena bederen. Hérellek (1922: 206) kondatzen du nola 1857an Bonaparteren ohoretan *Nabu-chodossor*-en pastoral egin zenean, Inchauspe kalonjeak nahiago izan zuen ikusliarren artean ez agertu, eta leiho batetik segitu zuen ikuskizuna.

(21) Debekuaren galdearen testua ez da argitaratua izan. Bai, ordea, debekua hautsi ondoan, kantonamenduko herri kudearitzak egin zuen ageria. Lanorek argitaratu zuen lehen aldikotz (1905); Hérellek *RIEV*-en (1910) eta Oyharçabalek ere (1981/1991) eskaintzen dute.

Ikusliarren edo herritarren lekukotasunak

Antzerkia ageriko ikusgaia denaz gero, ikustekoa da noizkoak diren ikusliarrek ematen dizkiguten lehenbiziko lekukotasunak. Horretan ere, garbiki erran dezagun, ez dugu aurkitzen, gaur egun arte ikerketek plazaratu datuen arabera bederen, Jauliberren eskuizkribua (1750) baino zaharragoko lekukotasunik. Alabaina molde horretako lekukotasunik zaharrena, oraingo itxura guztien arabera, Egiategirena da, eta T. Peillenek argitaratu testuei esker, eza-gutzen dugu (Peillen 1981). Hiru tokitan aipatzen ditu Egiategik (1983 [1785]) pastoralak, eta bera zuberotarra izanik, ez da dudarik Zuberoako herri teatroa aipatzen duela pastoral hitza erabiltzean, hala nola aita bati galdatzen diolarik, haren seme alferraz ihardukiz, ea ez ote den ohartu hark *lana dialha hügiünt, merkhatiü, eliza besta ta pastoral* (sic) *bakoitzari hütsik egiten eztiala ta züganik hartakoz diharürik eztiala, ezetare jesanik, arren diala ebatsirik?* (Egiategi, 1983 [1785]: 200).

Eskuizkribuak

Pastoraletako hitzak betidanik idatziak izan direnaz geroz, testuak berak ditugu haietaz ditugun dokumentu garrantzizkoenak: ez liburuak, noski, baitakigu pastoralak ez zirela argitaratzeko idazten (22) (eta berant eta bakan (23) egin baitziren lehen argitalpenak), baina bai errejentek baliatzen zituzten eskuizkribuak. Eta ez dira guti, Hérelle-k berrehun bat kontatu baitzituen, kaier zahar batzuetan atxikiak. Ez da harritzeko, horretaz, pastoralen tradizioaren berri ematen digun dokumentu iturri aberatsena eskuizkribuek eskaintzen baitute. Gainera, anitzetan aise da erratea eskuizkribu horiek noizkoak diren, zeren ohitura baitzen pastoral kaieren bukaeran pastoral noiz eta non *egina* (24) izan zen zehazki adieraztea, errejenta-kopistak bere izen-deiturak ere maizenik ematen zituela.

Gure auzian ere eskuizkribuek jakinbide baliagarriena ematen badigute, erran behar da batzuetan zenbait puntu eztabaidagarri agertzen direla: edo zenbait eskuizkribuk datarik ez dakartelako, edo ekarririk ere urte zenbakiak nola irakurri behar diren guztiz argi ez delako. Zalantzarik uzten ez duten eskuizkribuetan fidatuz gero, pastoralen lekukotasun zuzen zaharrena gaur egun es-

(22) Tradizioko pastorez ari gara, ez tradizio horretan oinarriturik idazle zenbaitak egin dituzten teatro lanez (Zuberoatik kanpo lehenik, hemeretzigarren mendean, eta Zuberoan berean ere, gero).

(23) Orain egiten diren pastoralak argitaratzen badira (errepresentazioaren egunean saltzen dira testuak), errepertorio zaharreko trajerietarik arras guti dira argitaratuak izan direnak: *St Julien d'Antioche* (1891), *Hélène de Constantinople* (1909, modu barreiatu batean), *Roland* (1927, partez), *Charlemagne* (1981), *Jean de Paris* (1994), *St Jacques* (1996).

(24) *Pastoral baten egitea* tradizioan ez da pastoral baten idaztea baizik ere errepresentatzea edo antzeztea.

kuen artean ditugun dokumentuen arabera 1750ekoa da, erran nahi du eskuizkribu horietan agertzen den errepresentazio datarik zaharrena hori dela (*Sainte Elisabeth de Portugal*, Eskiulan, Jauliber izanik errejenta) (25). Halere, literatura aipatzen dira beste lau eskuizkribu, lehenagokotzat ekarriak:

— Lehena, *Clovisen* pastoralarena, 1500 urtekoa omen zen (Hérelle 1926b: 17-19).

— Bigarrena, *Artzain gorria* deitua, 1565 ingurukoa omen zen, eta Oihenartek ematen digu haren berri.

— Hirugarrena *Saint Jacques*-en pastoralarena, hemeretzigarren mendekoa baina hartan, zenbaitek egiten duten irakurketaren arabera (Hérelle, Urkizu) 1634ko data agertzen da.

— Laugarrena, *Jeanne d'Arc*-en pasterala, oraindik eskuzta daiteke. Urterik ez dakar, baina Hérellek 1723ren inguruan kokatzen zuen (urte hori irakurrik paperaren filigranan), eta Baionako Euskal Erakustokian 1712ko urtea dakarren karpeta batean emana da, iduri bailuke Lacombe ezarria zuela urte hori.

Lau dokumentu horietarik biga galduak dira, beraz, eta pastoral ikertzaile bihi batek ere ez ditu egiazki ikusi ahal izan. Hitz batean, aipuzko dokumentuak dira. Hirugarren eskuizkribua ikus daiteke oraino, Pariseko Biblioteca Nazionalean baita. Laugarrena dela-eta, aitor dezadan ez dudala aurkitu nik Hérellek paperaren filigranan irakurri zuen 1723ko urtea, eta ez dakigu zer arrazoineraz adierazi zuen 1712koa zela Lacombe (edo, honek egin ez bazuen, nornahi izan zedin, egin zuenak). Dena den *Jeanne d'Arc*-en pastoralak ez du halako muntarik gure gaiarentzat, hor aipatzen diren urteak berak ere hemeretzigarren mendeko mugetarik haratago ez baitoaz (26). Beraz, ez gara pastoral honetaz ariko hemen.

Ikus dezagun bada nola azter daitezkeen beste hiru dokumentuak.

Clovis (1500?)

Gauza guti erran dezakegu *Clovis*-en pastoralaren eskuizkribuaz. Buchon izeneko artxibozainak eman zigun eskuizkribu horren berri joan den mendean *Le Capitole* eta *Mémorial des Pyrénées* agerkarietan (1839) (27). Saffores,

(25) Irakurketa txar baten ondotik aurkitzen da 1759ko erreferentzia zenbait ikerlanetan. Baionako erakustokian den eskuizkribu hartako ex-librisaz, ikus Oihartzabal (1984: 57).

(26) Pastoral horren eskuizkribua Baionako Euskal Erakustokian da (25 zb.); ik. Oyharçabal (1981/1991: 6).

(27) *Mémorial de Pyrénées* Paueko agerkarian (1839ko urriaren 31 eta azaroaren 2a) argitaratu zena *Le Capitole* Toulouseko agerkarian argitaratu zen lehenxeago, Alexandre Dumas-i eginikako gutun gisa aurkeztua (ikus Vinsonen bibliografia).

Chahok ere (1856: 124-125) aipatzen duen errejent atharrastarrari erosi omen zion 1839an, 1500koa omen zatekeen delako eskuizkribua. Hérellek bereziki garrantzi handia eman zion lekukotasun horri. Alabaina, dio Hérellek, paleografian jakile berezia zen Buchon, eta haren errana, menturaz hitzez hitz interpretatzeko ez izanagatik, ezin baztertuzkoa (28).

Hérellek, bestalde ere, pentsatzen baitzuen hamaseigarren mendearen bigarren partean hasi zela Zuberoako pastoralen tradizioa, Buchonen lekukotasuna ez zitzaion hain harrigarria, bereziki 1500 zenbakia mende izendapen gisa ulerturik (ik. 28. oharra). Guretzat, berriz, itxura hitsagoa du kontu horrek. 1500 eta 1750 artean bi mende eta erdiren artea dugu, eta ez dugu ongi ikusten nola, aurreko mendeetako tradizioko lanetarik *Clovisen* eskuizkribua soilik atxiki zen ordu arte, iduriz pastoral kaieren tratutik atera gabe. Alabaina, hark berak dioenez, Buchonek delako eskuizkribua Saforres errejentaren etxean atxeman zuen *parmi une collection de 60 à 70 pastorales*, eta honi erosi zion.

Eskuizkribu hori ez guk, ez Hérellek, ez beste inork Buchonez kanpo, ez baitu ikusi ahal izan, nekez fida gaitezke horrelako ohar labur batez ondorio sendorik ateratzeko Zuberoako tradizioaren zahartasunaz. Are gehiago, *Saint Jacques*-en pastoralaren datazioan ere baliatu izan baita jakileen lekukotasuna, ikusiko dugu, nik hala uste dut behintzat, gisa horretako erranak begi kritiko batez hartzekoak eta ikertzekoak direla beti.

Buchonen lekukotasuna kontuan hartzeko dela ukatu gabe ere, datatze horren egiantza zerbait indartzen duen beste dokumenturik aurkitzen ez duguno, hobe dugu dagokion fitxa xoko batean gordetzea, ea noizpait handik atera dezakegun. Baina esperantza handiegirik gabe. Hemeretzigarren mendearen erdialde horretan behin baino gehiagotan egin dira Europan, eta Euskal Herrian berean ere, jakingabez edo jakinaren gainean, testu herrikoi (ustez) zaharren inguruko irakurketa okerrak. Are zuhurrago izan behar dugu eztabaida pizten duen dokumentua aipatu bezain laster osoki desagertu izan delarik. Horretan ez nator bat Hérelle eta Urkizurekin: azterkatzaileak eginbidea du horrelakoe-tan sinesgogor agertzea.

(28) Hérellek jarrera doi bat bitxia izan zuen lekukotasun horren aitzinean. Buchonez egin zuen aurkezpen batean (Hérelle 1926b) agerian ematen du historialari horren esperientzia aberatsa hamabosgarren eta hamaseigarren mendeetako dokumentuen azterketan eta argitalpenean. Gisa horretan honela zioen: *La compétence de Buchon ne peut être mise en doute* eta, beti artikulua horretan berean, *le témoignage de Buchon suffit pour établir qu'il a existé un manuscrit de pastorale "qui datait certainement de 1500"*. Halere, neke zitzaion pentsatzea egiazki 1500 inguruko eskuizkribua izan zitekeela hura, eta interpretazio berezia ematen zien Buchonen hitzei, haren errana doi bat bortxatuz. Honek erran baitzuen: *L'une [pastoralez mintzatuz], intitulée Clovis, est certainement un manuscrit de 1500, et je le [eskuizkribua] lui [Saffores-i] ai acheté*, Hérellek ohar hau egin zuen urteaz: *Cette expression, "un manuscrit de 1500", paraît employée ici par Buchon avec le sens que les Italiens donnent à l'expression "cinquecento", pour dire le XVIe siècle* (Hérelle 1926a: 110).

Artzain gorria (~1565)

Oihenartek bere *Art poétique basque* (1665) delakoan ematen digun lekukotasuna arras bestelakoa da. Hark ere hamaseigarren mendeko pastoral baten eskuizkribu baten berri ematen digu, eta kasu honetan ere haren hitzari fidatu behar gara osoki, beste inork ez baitu lan hori aipatu eta aldebat desagertu baita. Oihenarten lekukotasuna, ordea, ez da nornahirena, eta ongi ikeritzekoak dira hark erranak. Hona zer dioen:

Il y eust Un autre prestre, natif de St Jean Pied de Port, nommé Mr Jean d'Etchegaray qui s'adonna aussi a la poesie basque; Cest Lautheur de La pastorale Intitulée arzain gorria qui a été louee plusieurs fois en Cette Ville. Il escriuoit il y a Cent ans. lay Ueu Un Volume de ses rimes basques Escrit de sa main, La plus part de ses Uers sont aussy composees de quinze syllabes, Et on les mesmes manquements, En la forme, que Ceux d'Etchepare (Lafitte, *Gure Herria*, 1967: 228).

Mintzatua naiz behin baino gehiagotan aipu horretaz eta ematea komeni litzatekeen interpretazioaz (Oyharçabal 1981/1991, 1984). Ez ditut errepikatuko lan haietan adieraziak, soil-soilik azpimarratuko hor agertzen diren xehetasun guztiak (garaiaz, tokiaz, autoreaz, izenburuaz, süjetaz, bertsugintzaz) bihirik ere ez dela Zuberoako pastoralen tradizioaz dakigunarekin bat datorrenik, eta segurenaz ere anakronismo lexikal baten ondorioz kokatu dutela zenbait euskalarik Oihenartek aipatu *Artzain gorria* Zuberoako pastoralen tradizioaren barnean. Itxura gehiago du pentsatzeak beste antzerki mota bati zegokiola Etxegarairen antzerki hura, Donibane Garazin eman zena.

Ikuspegi horri jarraikitzen bagatzaizkio Oihenarten lekukotasuna, ustegabetarik, kontrako hipotesiaren indartzera heldu da. Izan ere, Oihenartek idazlan hartan euskal berstugintzako joera nagusiak aipatu bazituen, herrikoienak ere bai, ez ote zuen Zuberoako pastoraletako bertsetez ere zerbait erranen bertsu mota hori ezagutu izan balu eta indarrean izan balitz haren herrian? Iruditzen zait baietz.

Saint Jacques

Saint Jacques-en pastoralaren kasua da azken urteetan eztabaida gehienik sortu duena. Lehenik erran dezagun auzia nola agertzen den.

Bada Pariseko Biblioteca Nazionalean pastoral hari dagokion eskuizkribu bat (211 zb.), segurtamen guztiarekin baitakigu nork kopiatu duen eta zein mendetako den: Saffores izeneko joan den mendeko errejent famatua (29) da

(29) Chahok (1856: 124-125) estimu handitan zeukan. Biziki errejent famatua izateaz gain, badakigu pastoralak idatzi zituela (*Napoléon Empereur* eta *Cartouche*), ikus Oyharçabal (1983). Gorago erran bezala, hari erosi zion Buchonek *Clovisen* pastoralaren 1500ekoa zatekeelako eskuizkribua.

kopiatzailea, eta kopia beraz joan den mendekoa da. Ezin izan daiteke horretaz duda izpirik.

Eztabaida ez du, beraz, eskuizkribuak sortzen, baina beste zerbaitek: eskuizkribu horretako ex-libris delakoak, hain zuzen. Hona zer dioen horretaz Héréllek (1926: 110)

La copie du Saint Jacques de la Bibliothèque nationale, n.º 211, a été faite il y a une centaine d'années seulement, et néanmoins on y lit, après l'épilogue, la date très lisible du "29 août 1634". Comment expliquer cette date qui ne peut être celle de la copie? M. Omont, conservateur du département des manuscrits, avec l'autorité de sa grande expérience en la matière, estime que cette date a dû être reproduite par le copiste d'après une inscription que portait l'ancien cahier sur lequel la copie nouvelle a été faite (Hérélle 1926a: 110).

Horretan gelditu zen Hérélle, urrunago joan gabe, eta hari jarraiki zaio Urkizu ere berriki pastoral horren aurkezpen orokorra egitean (1994). Altabada, hemen ere datua franko bitxia da. Urteagatik lehenik, baina bestalde ere irakurketa horrek eskatzen duelakotz onartzea errementak bere kopiako ex-librisen idatziz zuela testu iturri zuten eskuizkribuko urtea (eta orduan bi mendetako jautzia eginez!).

Pastoralaren tradizioaren berri dakienarentzat (Héréllearen kasua segurki; ez, pentsa daitekeenaz, Omont jaunarena) arras arradoa hori, zeren beste kasu bihirik ez baita ezagutzen non eskuizkribuaren jabeak kopiatu baitu beste eskuizkribu bateko errepresentazio urtea. Areago dena, eskuizkribu hartako ex-librisak deus berezirik ez du, eta urtea agertzen da egunaren, hilabetearen eta tokiaren ondoan, beste ex-librisetan bezala, inola ere ez baitu seinatzen kopistak beste nonbaitetik hartzen dituela egunari dagozkion erreferentzia horiek. Dударик batere gabe, irakurketa horrek ere eskatzen du hurbil-hurbiletik berriz azterkatua izatea.

Hiru posibilitate dira gutienik:

— 1634 irakurketa makurra izatea.

— Irakurketa zuzena izatea baina kopiatzaileak errakuntza bat egin izana urtea idaztean (1834 izkiriatu orde, 1634 idatzirik).

— Irakurketa zuzena izatea, Saffores-ek idazketako errakuntzarik egin gabe.

Lehen puntua ikustekoa da lehenbizikorik, zeren Héréllek segurtatzen badu ere 1634ko data ongi irakurtzen (*très lisible*) dela eskuizkribuan, eta hala egiten badu Urkizuk (1994) ere, dudan emateko baita, ene ustez, baieztapen hori. Eranskinean aurkituko du irakurleak ex-libriseko parte horren argazkia (1. argazkia), bai eta ondoan konparantza egiteko kopista berak idatzirik 6 xifrea

(2. argazkia) eta 8 xifrea (3. argazkia). Hona hemen xifre horietaz neronek egiten dudak irakurketa.

Eztabaida dakarren xifrea bigarrena da urteko zenbakian (1. argazkia). Lehenbiziko soakoan, 6 baten itxura eman badakioke ere xifre horri, piska bat hobeki behatu-eta, laster ohar daiteke ez dela hain segura irakurketa hori. Konparatzen delarik, bestalde, Saffores-ek berak 6 xifrea (2. argazkia) nola idazten duen, berehala ageri da, guztiz bestelakoa dela zeinua (goitik beherako marra da 6-rena; ez da batere horrelakoa azterkatzen dugun urteko zenbakiaren bigarren xifrekoa). Hitz batean, 1634 irakurketa dudazko bihurtzen da.

Zer xifre izan daiteke hura? Lehen behakoan, ez du iduri batere 8 baten itxurarik duela. Baina hurbilagotik azterka dezagun.

Zenbaki edo letra bat irakurri behar denean, agertzen denari bezainbat behatu behar zaio batzuetan eskuak izan duen nondik-norakoari, zeren jestuari jarraikiz aiseago ikusten baita zenbaitetan tintazko marretan argiki ageri ez den zeinua. Eta uste dut hori dela gertatzen gure kasuan.

Entseia gaitezen, bada, lehen argazki hartako bigarren xifreari behaturik, eskuaren bideari jarraikitza (argazkien ondoko marrazkian nabariago egiten dugu bide hori urratsak zenbakituz batetik bostera): abiapuntua zeinuaren erdialdean da (1), halako biribil-erdi bat eginik eskuinera buruz (2), beheiti heldu da trebeska zeinuaren behearaino, eta hor doi-doi ezagun bada ere, ikus daiteke puntu bat bezala (3), ageri baita eskua gelditu dela puntu horretan, marra kontrako eskualdetik goiti abiarazi aitzin. Gero mugimendu batez gora doa marra, biribil-erdi zabal batean (4), eskuin alderako hondar batekin bururatzen delarik (5) hastapeneko biribilaren gainetik.

Azterketa horrek baztertzen du osoki 6 irakurketa, inola ere ez baitaiteke esprika zeinuaren interpretazio hartan behealdeko puntu hura. Are gutiago egin daiteke kontuan hartzen badugu Saffores-ek 6 xifrea idazteko zerabilen zeinua, eta segitzen zuen goitik beherako bidea.

Orain behatzen badugu Saffores-ek nola egiten zuen 8 xifrea (30) (3. argazkia), ikus dezakegu marraren nondik-norakoa gorago deskribitu jestuari darraiola bere bost urratsetan. Ondorioak, hala da, arras desberdinak dira; ez, ordea, marra bi kasuetan gidatzen duten jestuak. Batean (1. argazkiko dudazko xifrea) puntua agertzen den tokian, bestean (3. argazkiko 8 xifrea) behealdekoko biribila aurkitzen da, lehen argazkiko xifrea egitean, kopistak beheko biribila osoki egin gabe, luma gelditu baitu kontrako eskualdetik abiarazteko goiti. Eskuak segitu bideak bi zeinuetan bertsuak dira, eta ez da ikusten zein xifre izan litekeen Saffores-en idazketan 8 baino egokiago litzatekeen hor.

(30) Bi modutan egiten zuen 8 xifrea Saffores-ek, manera bera erabilirik, baina lateralizazio simetrikotik. Hemen guretzat baliagarri den modua baizik ez dut aurkezten.

Lehen ukaldian ezinezkoa iruditu zitzaigun irakurketa, beraz, hurbileko azterketa egin ondoan, arrazoizko bihurtzen da, hainbestenarekin alferrikakoak baitira ex-librisaren argitzeko emanikako esplikabide arradoak, eta, halaber, bazterturik gelditzen baitira, ene iduriko, urte horren bestelako irakurketek sorrarazi hipotesiak.

Azken hitza

Azterketa honen ondorio gisa zer erran ote daiteke? Lehenik, gauza guti erants diezaiekegula Hérelleren denboran jadanik jakinak ziren gauzei. Buchonen lekukotasunak ez du batere berrespenik izan, nahiz handik hona dokumentu berriak agertu diren, hala nola bereziki Oihenarten *Art poétique* delako idazlana, edo Charles de Lusse-ren gutuna, zenbait iruditu baitzaie zerbait berri ekar zezaketela dokumentu horiek pastoralen historiaz. Ordea, gauzak hurbilagotik ikertuz, deus guti gelditzen da dokumentu haietarik, Zuberoko pastorei zuzenean doakienik eta sendo eta doi bat segurtatua denik.

Alderantziz, ikusten dugu zein den beharrezko kontu horietan dokumentu azterketa xeheki eta xorroxki egitea zerbait funtsezkorik edo segurtaturik erran aitzin. Hitz baten erran nahia ez baita beti bera garai desberdinetan, are gutiago kultura era desberdinen izendatzeko erabilia izan delarik hitz hori *pastoral* bezala. Halaber, ikusi dugu beharrezkoa dela iraganaldietako ortografiaren anbiguitateen kontuan hartzea testuen interpretatzeko, garaikoentzat ere engainagarri baitzitezkeen zenbait forma, *auctore* hitza bezala 1595eko gutunean.

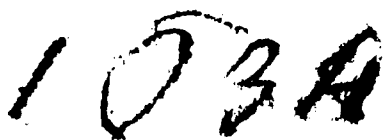
Areago dena, *Saint Jacques*-en pastoralaren Pariseko eskuizkribuko urtearen idazketa artoski ikertu ondoan, argi gelditu da, gure ustez bederen, baztertzeko dela 1634 irakurketa, Hérellek segurtzat-edo ematen zuena eta zenbait ikertzailek ere oraino ontzat ematen dutena. 1834 da, duda-mударik gabe, idatzia dena ex-librisean, eta beste eskuizkribu guztietan bezala bat datoz kasu honetan ere kopiaren urtea eta errepresentazio urtea. Ez da esplikabide arradoren beharrik ex-libris horren argitzeko.

Berriz ere, diogun ezin froga dezakegula ez zela hasia hamaseigarren mendean Zuberoko pastoral trajikoaren tradizioa, Lafittek edo Hérellek, eta bestek geroztik baieztatu izan duten bezala (nahiz, hemen aurkeztu den interpretazioaren arabera behintzat, Oihenarten isiltasunak ez duen laguntzen hipotesi hori). Haatik, erran behar da baieztapen horren egiteko ekarri argumentuak ez direla indar handikoak, eta edozein modutan ez dituztela berme gaur egun eskuen artean ditugun dokumentu doi bat fidagarri direnak.

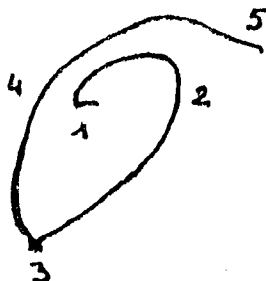
ERANSKINA

Urtearen irakurketa *Saint Jacques*-en pastoralaren esku-izkribuko ex-librisean
(19. mendea, Safforesen kopia)

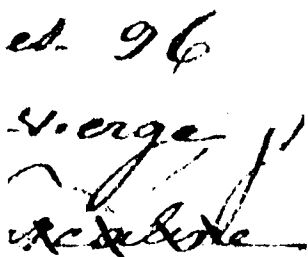
[Pariseko Biblioteca Nazionaleko esku-izkribua (Euskal saila, 211 zb.)]

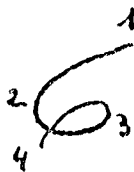
1. argazkia

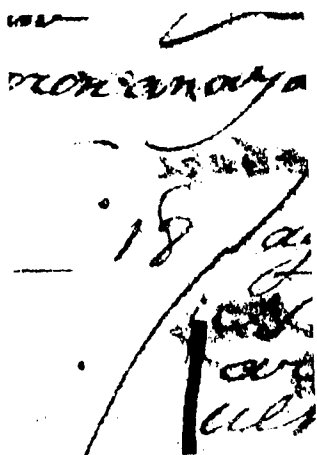
Xifre eztabaidatuaren marra bidea

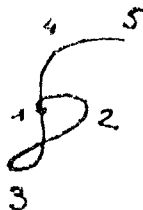
2. argazkia

6 xifreari dagokion marra bidea

3. argazkia

8 xifreari dagokion marra bidea

BIBLIOGRAFIA

- AGIRRE, P. (1996): *Athanase Belapeire: Catechima laburra (1696): Autorearen garaia, nortasuna eta idazlanak, grafiak eta fonologia. Edizio kritikoa eta hiztegia*, Gasteiz, EHU.
- BLOCH, O. & WARTBURG, W. von (1932): *Dictionnaire étymologique de la langue française*, 5. argitalpena, berriz ikusia, PUF, Paris.
- BUCHON, J.-A.-C. (1839): "Représentation d'un mystère dans le Pays basque", *Mémoires des Pyrénées*, Urriaren 10a eta Azaroaren 2a, Pauc.
- CASENAVE, J. (1976): *Santa Grazi*, Jakin, Oñati.
- CASENAVE, J. (1983): "Zuberotar antzertiaren sortzeaz eta iturriez", *Antzerti*, Donostia, 4-10.
- CHAHO, A. (1856): *Biarritz entre les Pyrénées et l'Océan*, 2. lib., Baiona.
- EGIATEGI, J. (1785 [1983]): *Lehen liburua edo filosofo huskaldunaren ekheia*, T. Peillen argitalpena, Euskaltzaindia, Bilbo.
- FLORISTAN IMIZCOZ, J.M. (1993): "Conflictos fronterizos, espionaje y vascuence a finales del siglo XVI: 20 documentos inéditos", *FLV*, 63, 177-219.
- GAVEL, H. (1911): "A propos du chant du prologue dans les pastorales", *RIEV*.

- HARITSCHELHAR, J. (1969): *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- HERELLE, G. (1910): "Les représentations des pastorales basques dans la Soule pendant la période révolutionnaire", RIEV.
- HERELLE, G. (1922a): "La musique et la danse au théâtre basque", *Gure Herria*, Baiona.
- HERELLE, G. (1922b): *La représentation des pastorales à sujet tragique*, BSSLAB, separata gisa, 1923, Paris.
- HERELLE, G. (1926a): *Les pastorales à sujet tragiques considérées littérairement*, Paris.
- HERELLE, G. (1926b): "Une pastorale de l'an 1500", RIEV.
- HERELLE, G. (1928): *Le répertoire du théâtre tragique*, Baiona.
- LAFITTE, P. (1967): *L'art poétique basque d'Arnaud d'Oyhénart (1665)*, *Gure Herriaren* separata, Baiona.
- LAKARRA, J., BIGURI, K. & URGELL, B. (1983): *Euskal baladak*, 2 lib. Hordago, Donostia.
- LEKUONA, M. (1935): *Literatura oral vasca*, 3. arg. Kardaberaz bilduma, 22-B, urterik gabe, Tolosa.
- LEON, A. (1909): *Une pastorale basque. Hélène de Constantinople. Etude historique et critique*, Paris.
- MICHEL, F. (1857): *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs*. Argitalpen berria 1981, Elkar, Baiona.
- OYHARÇABAL, B. (1981/1991): *La pastorale souletine: édition critique de Charlemagne*, 3 liburuki, Doktorego tesia, Université de Bordeaux 3; argitaratua testuaren itzulpenik gabe ASJUn 1988-1989, eta ASJUren gehigarrietan, XVI, 1991.
- OYHARÇABAL, B. (1983): "Deux pastoraliers du XIXème siècle", *Bulletin du Musée Basque*, Baiona.
- OIHARZABAL, B. (1984): *Zuberoako Herri Teatroa*, Antropologia euskal bilduma, Haranburu, Donostia.
- PEILLEN, Tx. (1981): "Euskal antzerki zaharrenak", *Euskera*, 2, 699-706.
- REBUSCHI, G. (1995): "Weak and Strong Genitive Pronouns in Northern Basque: A diachronic perspective", in J.I. Hualde, J.A. Lakarra eta R.L. Trask (arg.) *Towards a History of the Basque Language*, John Benjamins, Amsterdam & Filadelfia, 313-356.
- SATRUSTEGUI, J.M. (1993): "Relectura de los textos vascos de espionaje del siglo XVI", *FLV*, 443-475.
- SAROÏHANDY, J.D. (1927): *La pastorale de Roland*, separata BSSLAB, Baiona.

- TARTAS, I. (1666): *Onsa Hilceco Bidia*, P. Altunaren argitalpena, 1995, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- TARTAS, I. (1672): *Arima penitentaren occupatione devotac*, P. Altunaren argitalpena, 1996, Mensajero, Bilbo.
- URKIZU, P. (1994): “Jundane Jakobe pastoralaren maileguak”, in J.-B. Orpustan (arg.) *La langue basque parmi les autres*, Izpegi, Baigorri, 25-42.
- VINSON, J. (1883): *Le Folk-lore du Pays Basque*. Argitalpen berria, Mayenne, 1967. Paris.
- VINSON, J. (1891): *Saint Julien d'Antioche, pastorale basque*, Bordele.
- WEBSTER, W. (1899): “Les pastorales basques”, in *La tradition au Pays Basque*, 2. arg. 1994, 243-261, Elkar, Baiona.